

JAMOATCHILIK NAZORATI TUSHUNCHASI VA MOHIYATI

*Jahonov Shohruh Shuhrat o'g'li
Toshkent davlat yuridik universiteti
mustaqil izlanuvchisi E-mail:
jahonovshohruh@gmail.com*

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot ishida jamoatchilik nazorati haqida xorijiy va milliy olimlarning qarashlari tahlil qilingan va ushbu tushunchaning mualliflik ta'rifi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: jamoatchilik nazorati, demokratiya, nazorat, fuqarolik jamiyati.

Bugungi kunda demokratik davlatning asosiy belgilaridan biri unda jamoatchilik nazoratining qay darajada o'rnatilgani bilan bog'liq hisoblanadi. Demokratik jamiyat madaniy, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy asoslaridan qat'i nazar, fikrlar xilma-xilligi, qonun ustivorligi, siyosiy teng huquqlilik, jamoatchilik nazorati va hukumatning jamiyatga hisobot berishi singari tamoyillar va institutlar mavjudligi bilan ajralib turadi. Demokratik davlatlarga nazar tashlaydigan bo'lsak, bunday davlatlarda jamoatchilik nazorati o'zining ma'lum bir ko'rinishi bilan demokratiyaning asosiy tayanchi bo'lib, mamlakatda qonun ustuvorligiga xizmat qilmoqda. Shu bois jamoatchilik nazorati tushunchasini ilmiy-metodologik jihatdan o'rganish, bu tushuncha mazmun-mohiyatini ilmiy-huquqiy jihatdan tahlil qilish ushbu tadqiqot ishining dastlabki vazifalaridan hisoblanadi.

Tadqiqot olib borish jarayonida "jamoatchilik nazorati" ko'plab olimlar tomonidan psixologik, siyosiy, huquqiy jihatdan o'rganilgani bilan, ammo qonun hujjatlarida bu tushunchaga huquqiy jihatdan aniq ta'rif berilmagani aniqlandi. Shu sababli "jamoatchilik nazorati" tushunchasini ilmiy-nazariy jihatdan o'rganish va mualliflik ta'rifini ishlab chiqish maqsadga muvofiq deb topildi.

Jamoatchilik nazorati alohida ijtimoiy tushuncha sifatida paydo bo'lishi va uning turli tushunchalar tarkibidan alohida ajralib chiqishi anchagina vaqt talab etgan. Yaxshi bilamizki, nazariy tushunchalar paydo bo'lib, ularning ijtimoiy munosabatlarga aylanib borishi o'ziga xos omillarga bog'liq bo'ladi. Ijtimoiy tushuncha paydo bo'lishi va shakllanishida uning qanday nazariy talqinlarga va vositalarga, umumiy bogliqliklarga asoslanishi katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

S. Taxoyeva Rossiya Federatsiyasi Jamoatchilik palatasining jamoatchilik nazorati funksiyasini izohlash davomida, jamoatchilik nazoratiga hukumat, ijroiya hokimiyati organlari va o'zini o'zi boshqarish organlari faoliyati, shuningdek ommaviy axborot vositalari tomonidan so'z erkinligiga rioya etilishi ustidan amalga oshiriladigan nazorat sifatida ta'rif beradi [1].

Darhaqiqat, S. Taxoyeva tomonidan berilgan ushbu ta'rifda faqatgina qaysi subyektlar faoliyati ustidan jamoatchilik nazorati o'tkazilishi sanab o'tilib, tushunchaning o'ziga esa izoh berilmasdan qolmoqda. Shuningdek, ta'rifda keltirilgan ommaviy axborot vositalarining so'z erkinligiga rioya etilishi ustidan nazorati borasidagi fikri bahslidir.

V.N. Garashchuk jamoatchilik nazoratini qat'iy nazorat ma'nosida tasniflash imkoniyatini shubha ostiga oladi. U jamoatchilik nazorati haqida turli jamoat tuzilmalarining faoliyati sifatida gapirar ekan, "bu faoliyatni ma'lum darajada shartlilik bilan tan olish mumkin, chunki jamoat birlashmalari o'z faoliyati davomida davlat organlari faoliyatiga aralashish huquqi mavjud emas", deb hisoblaydi [2].

T. V. Troitskay V.N. Garashchukning fikriga qo'shilmaydi, uning ta'kidlashicha nazorat hali ham davlat funksiyasi bo'lib, bevosita qonunlarorqali nazoratni amalga oshirish mexanizmi bilan ta'minlanadi. Shuning uchun u demokratiyaga erishish uchun tegishli davlat organlari faoliyati ustidan nazoratni amalga oshirish haqida ko'proq gapirishni taklif qiladi [3].

Nazarimizda, V.N. Garashchuk jamoatchilik nazoratiga turli jamoat birlashmalari sifatida qarab, jamoat birlashmalarining vakolat doirasi davlat organlarining vakolat doirasi bilan teng emasligi nuqtayi nazaridan yondashgan ko'rinadi. To'g'ri jamoatchilik nazorati subyektlari (jamoat birlashmalari ham jamoatchilik nazorati subyektlariga kirgani sababli umumiy ma'noda jamoatchilik nazorati subyektlari deb olamiz) davlat organlarining, ular mansabdor shaxslarining o'z vakolatlari doirasida amalga oshiradigan faoliyatiga aralashish, ularning faoliyati uchun to'siqlar yaratish huquqi yo'q. Ammo jamoatchilik nazorati subyektlari jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan axborotni qonunchilikka muvofiq davlat organlaridan so'rab olishi, jamoatchilik nazorati natijalariga ko'ra takliflar va tavsiyalar tayyorlashi hamda ularni tegishli davlat organlariga ko'rib chiqish uchun yuborishi, fuqarolarning, yuridik shaxslarning huquqlari va qonuniy manfaatlari, jamiyat manfaatlari buzilganligi faktlari aniqlangan taqdirda, materiallarni huquqni muhofaza qiluvchi organlarga yuborishi, davlat organlarining qonunga xilof qarorlari, ular mansabdor shaxslarining xatti-harakatlari (harakatsizligi) ustidan bo'ysunuv tartibida yuqori turuvchi organga yoki mansabdor shaxsga yoxud qonunda belgilangan tartibda sudga shikoyat qilishi mumkin.

Milliy olimlarimizdan I. Ergashev jamoatchilik nazoratini siyosiy jihatdan tadqiq qilib, shunday ta'kidlaydi: "Davlat hokimiyati organlari ustidan kuchli jamoatchilik nazoratining mavjudligi-fuqarolik jamiyati barpo etishning muhim shartlaridan biridir. Binobarin, fuqarolarning faolligi, ijtimoiy hodisalarga befarq bolmasligi hamda har bir davlat xizmatchisining o'z faoliyatini jamoatchilik nazorati ostida ekanligini chuqur his etib borishi fuqarolik jamiyatini shakllantirish jarayonida o'ta muhim ahamiyat kasb etadi" [4].

T. Do'stjonov va S. Hasanovlar jamoatchilik nazorati fuqarolik jamiyatini shakllantirish va to'g'ri tashkil etishning asosiy institutlaridan biri ekanligi ta'kidlab, kengroq ma'noda ta'riflaydi, ya'ni "Jamoatchilik nazorati -

bu fuqarolarning davlat hokimiyati, boshqaruvi organlari, ularning birlashmalari va o'zini o'zi boshqarish organlari, fuqarolik jamiyatining boshqa tuzilmalari (institutlari), shuningdek davlat va nodavlat organlari tarkibida tuziladigan jamoat organlari ustidan qonun doirasida nazorat qilishdir" [5].

Mazkur tushunchani yanada aniqroq tushunish uchun jamoatchilik nazoratiga doir huquqshunos olimlar tomonidan berilgan ta'riflarni ham keltirish maqsadga muvofiq. Masalan, huquqshunos olim H. Odilqoriyev: "davlat hokimiyati idoralari va ularning mansabdor shaxslari ustidan jamoatchilik nazorati davlat tomonidan ta'minlanishi lozim [6] deb tariflagan.

Sh. Yakubov "Jamoatchilik nazoratining amalda samarali joriy etilishi orqali davlat organlari faoliyatida qonuniylik ta'minlanadi" [7], deb aytib o'tgan.

R. Hakimovning fikriga ko'ra, "Jamoatchilik nazorati kuchli fuqarolik jamiyatining ajralmas belgilaridan bo'lib, fuqarolik jamiyati institutlari, keng jamoatchilik tomonidan davlat hokimiyati va boshqaruv organlari, ularning mansabdor shaxslar faoliyatini qonunga muvofiqlik nuqtayi nazaridan muntazam nazorat qilishni anglatadi" [8].

Sh. Bafayevning ta'kidlashicha, "jamoatchilik nazorati fuqarolar, nodavlat notijorat tashkilotlari, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari va fuqarolik jamiyatining boshqa institutlarining davlat tomonidan berilgan vakolatlarga ega bo'lgan davlat organlari va mansabdor shaxslarning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson va fuqaroning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini kafolatlariga amal qilish faoliyatini nazorat qilishga qaratilgan tashkiliy-huquqiy chora-tadbirlar majmui" [9].

Yuqorida keltirib o'tilgan jamoatchilik nazoratiga doir qarashlar bizga jamoatchilik nazoratini nazariy jihatidan anglab yetishimizda katta ahamiyat kasb etadi.

B.I. Ismoilovning fikricha, jamoatchilik nazorati deganda O'zbekiston Respublikasi fuqarolari va ularning birlashmalari, fuqarolik jamiyati

institutlarining davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari ustidan nazorati tushuniladi [10]. Mazkur ta'rif jamoatchilik nazoratini to'liq aks ettirmagan, ya'ni O'zbekiston Respublikasi fuqarolari va ularning birlashmalari, fuqarolik jamiyati institutlarigaysi holatlarda davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari ustidan nazorat o'rnatishi ochiq qolgan.

Mazkur tushunchaning ma'nosini kengroq ifodalash maqsadida yuqorida keltirilgan ta'riflarga qo'shimcha ravishda "O'zbekiston yuridik ensiklopediyasi"da keltirilgan ta'rifni keltirishni ma'qul topdik. "Jamoatchilik nazorati -bu davlat hokimiyati va boshqaruv organlari hamda nodavlat tashkilotlarfaoliyati ustidan, fuqarolar, ularning birlashmalari, o'zini o'zi boshqarish, fuqarolik jamiyatining boshqa tuzilmalari, shuningdek, davlat va nodavlat tashkilotlari tomonidan tuzilgan jamoatchilik organlari tomonidan qonun doirasida olib boriladigan faoliyat [11].

Bizningcha, jamoatchilik nazorati tushunchasini izohlashda ikkita alohida so'zning bitta yaxlit ma'no ifodalaganiga e'tibor qaratishimiz lozim. Jumladan, *jamoatchilik* so'zining asosi *jamoat* so'zi arabcha so'z [12] bo'lib, *birlashma, uyushma, xalq, xaloyiq, kopchilik* degan ma'nolarni bildirishi, jamoatchilik so'zining o'zi *xaloyiq, xalq, omma, kopchilik* ma'nolarini bildirishi O'zbek tilining izohli lug'atida yozilgan. Lekin bunda u aynan bir guruh manfaatini ifoda etmaydi, ya'ni jamoatchilik yaxlit holda jamoa degan ma'noni berishi lozim.

Ikkinchi qismiga keladigan bo'lsak, *nazorat* so'zi ham arabcha so'z [12] bo'lib, *boshqarish, idora qilish, biror ishning, biror narsaning ahvoli, jarayonning borishi, kishining yurish-turishi ustidan doimiy kuzatish* degan ma'nolarni bildirishi O'zbek tilining izohli lug'atida yozilgan. Bundan kelib chiqadiki, jamoatchilik nazorati faqatgina birgina shaxsning manfaatlarini ifodalamasdan, balki butun xalqni, fuqarolarning manfaatlarini o'zida mujassam etadi. Shuningdek, jamoatchilik nazoratini ma'lum bir ijtimoiy jarayon ustidan o'rnatilgan nazorat shakli desak ham bo'ladi.

Yuqorida keltirilganlardan xulosa qiladigan bo'lsak, biz talqin qilgan

ushbu tushunchaning ilmiy talqini uning rasmiy talqinidan ancha keng ekanligini ta'kidlash zarur. Shunday qilib, jamoatchilik nazorati davlat hokimiyati idoralari, mansabdor shaxslarning faoliyati va jamiyatda o'rnatilgan mezonlar, jamiyat ehtiyojlari o'rtasida muvofiqlikni ta'minlash hamda nazorat chog'ida aniqlangan kamchiliklarni isloh qilish bo'yicha maqsadga yo'naltirilgan faoliyatdan iborat. Mazkur faoliyatni ham fuqarolar, ham fuqarolik jamiyati institutini tashkil etuvchi va davlat hokimiyati bilan o'zaro harakatga kiruvchi ijtimoiy guruhlar, ya'ni bir so'z bilan aytganda jamoatchilik nazoratining subyektlari amalga oshiradi.

Bundan tashqari, jamoatchilik nazorati fuqarolarning fuqarolik jamiyati manfaatlarida samarali ishtirok etishini ta'minlaydi, hokimiyatning huquqiy cheklanishini kafolatlaydi, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari faoliyatida qonun ustuvorligini va qonuniylikni rivojlantirishni tekshiradi. Shuningdek, mansabdor shaxslar faoliyatidagi huquqiy normalar yoki boshqaruv qarorlarining bajarilishi va barcha davlat organlarining ish sifati monitoringini amalga oshirishga ko'maklashadi. Tashkiliy-huquqiy va mulkchilik shaklidan qat'i nazar boshqa subyektlar tomonidan inson huquq va erkinliklariga rioya etishilishini nazorat qilib boradi.

Demak, yuqorida keltirilgan ta'riflar va jamoatchilik nazoratining xususiyatlaridan kelib chiqib, jamoatchilik nazorati tushunchasiga kengroq ta'rif berish maqsadga muvofiq bo'ladi. "Jamoatchilik nazorati - jamoatchilik nazorati subyektlari tomonidan davlat hokimiyati va organlari, ular mansabdor shaxslari, tashkiliy-huquqiy va mulkchilik shaklidan qat'i nazar boshqa tashkilotlar tomonidan o'z faoliyati davomida qonuniylikka rioya etishi hamda inson huquq va erkinliklari va qonuniy manfaatlarini kafolatlariga rioya etishilishi ustidan amalga oshiriladigan nazorat" deb aytishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Тахоева С.С. Конституционно-правовой статус

Общественной палаты Российской Федерации: вопросы теории и практики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 12.00.02 - конституционное право; муниципальное право. - Москва, 2009.- С.17,18

2. <https://izron.ru/articles/teoriya-i-praktika-sovremennoy-yuridicheskoy-nauki-sbornik-nauchnykh-trudov-po-itogam-mezhdunarodnoy-sektsiya-10-administrativnoe-pravo-finansovoe-pravo-informatsionnoe-pravo/ponyatie-i-vidy-obshchestvennogo-kontrolya-v-rossiyskoy-federatsii/>

3. Троицкая Т.В. Общественный контроль: понятие, механизм осуществления в России // Современная юридическая наука и правоприменение (IV Саратовские правовые чтения): Сборник тезисов докладов (по материалам международной научно-практической конференции, г. Саратов, 3—4 июня 2011 г.). Саратов: Саратов. гос. академия права, 2011.

4. Эргашев И. Кучлифуқароликжамиятийўлида. Тошкент, “Маънавият”, 2011. 10-б

5. Т.Дўстжонов. С
Ҳасанов.

Ўзбекистондемократиктарққиеийўлида. -

Тошкент:

ТошкентМолияинститути, 2004. -Б.79.

6. Конституциявийҳуқуқ. Дарслик.
Ҳ.Одилқориев,

Ў.Х.Муҳамедов, вабошқалар. Масъулмуҳаррир

7. Yakubov Sh.U. “Jamoatchilik nazoratini raqamlashtirish: zarurat va istiqbollari ” // Yurisprudensiya, Ilmiy- huquqiy jurnal. TDYU. 2021-yil, № 1-son. 6-bet.

8. Hakimov R.R. Mamlakatni modernizatsiya qilish va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishda jamoatchilik nazoratini

takomillashtirishning dolzarb masalalari // Fuqarolik jamiyati. - 2011. - №10.

9. БафаевШухратГафурович

Совершенствование

законодательных норм об общественном контроле в Узбекистане.

номзод.дис.авторэф. -Тошкент, 2021. -В 34.

10. Исмоилов

Б.И.

Давлат

фаолиятиустиданжамоатчиликназоратиниамалгаоширишнингамалийж

ихатлари /

Ўзбекистондафуқароликжамиятиинститутларинишакллантиришмасал

лари: назарияваамалиет // Илмий-амалий

конференция

материаллари. -Тошкент: ТДЮИ, 2007. - Б.46

11. Ўзбекистон юридик энциклопедияси. - Тошкент, Адолат,
2009. -Б. 167

12. O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent:. O'zbekiston milliy
ensiklopidiyasi nashriyoti. 2006. 69-b.

13. Исраилова, Зарина. "Концепция, принципы и
международные стандарты избирательного законодательства и
процессов." in Library 22.2 (2022): 49-56.